

WYCHOWANIE PATRIOTYCZNE JAKO CEL I ZADANIE WE WSPÓŁCZESNEJ EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ

PATRIOTIC EDUCATION AS A PURPOSE AND TASK IN CONTEMPORARY EARLY SCHOOL EDUCATION

Abstract: Education of a man for peace is a long-term process and begins from an early age, because the vivid imagination of a small child, high emotional sensitivity, and interest in the world are conducive to shaping the image of a free homeland, a peaceful Europe, a happy world that remains for life. It depends on what image of the Fatherland is shaped in the mind and heart of the child whether he or she will enter into an adult life aware of its national identity, full of attachment to the mother country and the people living in it. Patriotic education and upbringing for peace begins in the family home and also accompanies children in kindergarten, school and in everyday life. Children often experience exchanges between adults about war conflicts in the modern world. It is worth making them aware of what war is and what threats it brings. The opposite of war is peace, recognized as a value in the education process.

Keywords: peace, patriotism, homeland, education

*Nauczyciel–wychowawca powinien orientować się
w bardzo zagmatwanej problematyce
filozoficzno-pedagogicznej świata współczesnego.*

B. Śliwerski¹

Wprowadzenie

Pokój jest związany ściśle z brakiem wojny (jest jej przeciwieństwem i zaprzeczeniem) oraz stanowi podstawę aktywnej, harmonijnej współpracy

¹ B. Śliwerski, *Teoretyczne podstawy wiedzy o kształtowaniu postaw patriotycznych*, [w:] *Edukacja Zawodowa i Ustawiczna*, „Polsko-Ukraiński Rocznik Naukowy”, nr 2, Warszawa 2017, s. 59.

gospodarczej, naukowej, kulturalnej państw i narodów². Pokój jest określonym procesem w stosunkach międzypaństwowych i międzynarodowych (pokój europejski, pokój światowy). Jego podstawę stanowi zarówno brak wojny i stosowania przemocy, jak też owocna współpraca, która sprzyja rozwojowi państwa i narodów oraz rozwijaniu wartości międzynarodowych zmian przez zbiorowości państwowe³.

Pokój jest dobrem właściwym ludzkim podmiotom, a więc darem natury intelektualnej i moralnej, owocem prawdy i cnoty. Jest on także wynikiem dynamizmu wolnej woli ludzkiej, kierującej się rozumem, ku dobru wspólnemu, które osiąga się w prawdzie, sprawiedliwości i miłości do Ojczyzny⁴.

Ojczyzna to dobro fundamentalne, które pozwala i umożliwia osobie ludzkiej i wspólnocie osób być w pełni wartością dla samej siebie. Z tak rozumianym pojęciem Ojczyzny wiąże się patriotyzm. Patriotyzm, jako miłość do Ojczyzny, to przede wszystkim miłość, której przedmiotem jest społeczność jako wspólnota osób. Patriotyzm to postawa społeczno-polityczna i moralna wyrażająca się uczuciem miłości do swego narodu, zaangażowaniem w jego obronę [...]. Do głównych treści patriotyzmu należą miłość do ojczyzny, służba i praca, poświęcenie dla ojczyzny, aktywna postawa oraz współodpowiedzialność za dalsze losy kraju, obrona kraju i walka o pokój oraz bezpieczeństwo⁵.

Z pewnością takie zagrożenie dla Ojczyzny stanowi wojna, stąd **wychowanie dla pokoju** staje się moralnym i ustawicznym zadaniem decydentów oświatowych oraz pedagogów. Pokój gwarantuje zachowanie tego, co ogólnie przyszło nazywać tożsamością narodową. Przeciwwagą dla pokoju jest wojna, stanowiąca potencjalne zagrożenie dla wolności obywateli, mająca niszczący charakter, respektująca partykularne i polityczne interesy pewnej grupy państw lub/i osób. Analizy retrospektywne dowodzą, że skutki wojen, których doświadczyła ludzkość są traumatyczne, okupione krwią i niewolą, co więcej dają o sobie znać mimo upływu lat od daty formalnego zakończenia. Nie brakuje takich przykładów w świecie i Europie.

² J. Kunikowski, *Słownik terminów wiedzy i edukacji dla bezpieczeństwa*, Kielce 2013, s. 67; J. Kunikowski, *Słownik terminów wiedzy i edukacji dla bezpieczeństwa*, Siedlce 2015, s. 110.

³ Tamże, s. 67, 110.

⁴ Jan Paweł II, *Orędzie*, 1.01.1982; J. Kunikowski, *Słownik...*; J. Kunikowski, *Leksykon Pokoju*, Warszawa 1987, s. 154.

⁵ Tamże, s. 64-65.

Przed pedagogiką współczesną, jak i przed wieloma innymi naukami (zwłaszcza społecznymi) stoi ważne zadanie odniesienia się do procesu globalizacji (czy nawet planetaryzacji), do ich nie zawsze pełnej i racjonalnej interpretacji. Ważnym zadaniem staje się m.in. udział w budowaniu pedagogiki międzykulturowej, pedagogiki przewycięzającej „obcość” czy „inność”, sprzyjającej wychowaniu do negocjacji, dialogu, współistnienia i tolerancji⁶. W pedagogice rodzi się potrzeba równoważenia postępu materialnego kultywowaniem wartości społecznych, moralnych i duchowych, uwrażliwiania ludzi na występujące jeszcze zjawiska głodu, bezrobocia, przewagi „mieć” nad „być” i tym podobne zjawiska, na które m.in. zwracał uwagę papież Jan Paweł II i cała nauka społeczna Kościoła⁷.

Wychowanie człowieka dla pokoju jest procesem długotrwałym i zaczyna się już od najmłodszych lat, gdyż żywa wyobraźnia małego dziecka, duża wrażliwość emocjonalna, zaciekawienie światem sprzyja kształtowaniu obrazu wolnej Ojczyzny, spokojnej Europy, szczęśliwego świata, który pozostaje na całe życie. Od tego, jaki obraz Ojczyzny ukształtuje się w umyśle i sercu dziecka, zależeć będzie, czy wejdzie ono w dorosłe życie świadome swojej tożsamości narodowej, pełne przywiązania do kraju ojczystego i ludzi w nim żyjących, wrażliwe na sprawy i zmiany dokonujące się w Polsce⁸.

Wychowanie dla pokoju jest ściśle powiązane z kształtowaniem postaw patriotycznych. Treść patriotyzmu, jak twierdzi Jerzy Kunikowski, podyktowana jest przez zmieniające się warunki społeczne i okoliczności, wymagające takich, a nie innych zachowań w chwilach kryzysu lub zagrożenia bytu narodowego, takich jak wojna, walka o niezawisłość i wolność, rewolucja. Najważniejszą cechą patriotyczną, wymaganą od obywateli, jest zdolność do poświęceń dla dobra ogólnego; wymaga się męstwa oraz odwagi – słowem cnót żołnierskich⁹.

Wychowanie patriotyczne i wychowanie dla pokoju rozpoczyna się w rodzinnym domu i towarzyszy dzieciom również w przedszkolu, szkole

⁶ R. Rosa, *Współczesne determinanty wychowania patriotyczno-obronnego*, [w:] *Wychowanie patriotyczno-obronne. Tradycje i współczesność*, R. Kalinowski, J. Kunikowski, L. Wyszczelski (red.), Siedlce 2004, s. 91.

⁷ Tamże, s. 91.

⁸ Artykuł jest kontynuacją zagadnienia omówionego w referacie w 2017 roku: T. Janicka-Panek, *Edukacja patriotyczna i europejska zadaniem współczesnego pedagoga*, „Pedagogika i Psychologia” Naukowy Zbiór Mukaczewskiego Państwowego Uniwersytetu, Zeszyt 1 (5), 2017, s. 191-194.

⁹ J. Kunikowski, *Słownik...*, dz. cyt., s. 64.

i w codziennym życiu. Dzieci doświadczają często wymiany stanowisk między dorosłymi na temat konfliktów wojennych, zachodzących we współczesnym świecie. Warto, by zdawały sobie sprawę z tego, czym jest wojna.

Wojna to zjawisko społeczne, historyczne i klasowe, polegające na regulowaniu sporów lub realizowaniu celów politycznych przez zastosowanie przemocy w postaci sił zbrojnych¹⁰. Wojna to zmuszanie przeciwnika do spełnienia woli agresora, nosi charakter krwawej walki zbrojnej, staczanej przez zorganizowane siły zbrojne. Wojna to stan społeczeństwa, w którym ostry konflikt zewnętrzny lub wewnętrzny, wyrosły z dotychczasowej polityki, rozwiązywany jest środkami przemocy¹¹.

O takich konfliktach rozmawiamy nawet z młodszymi uczniami podczas spotkań rodzinnych oraz zajęć szkolnych lub pozaszkolnych (rozbiory Polski, powstania narodowe, pierwsza i druga wojna światowa, współczesne konflikty w Europie i w świecie). To właśnie w rodzinie należy kultywować szacunek do symboli narodowych, kojarzonych z wydarzeniami o charakterze patriotycznym i miłością do małej i wielkiej Ojczyzny. Dobry przykład pradziadków, dziadków i rodziców dostarcza dziecku wzorów zachowania w kontakcie z symbolami narodowymi i reagowania na nie. Naśladowanie zachowania dziadków, ojca lub matki w zetknięciu się z godłem lub hymnem narodowym, uczy szacunku do nich.

Wychowanie dla pokoju jako wartość w wychowaniu i edukacji

Pierwszym i najważniejszym pomostem pomiędzy wychowaniem w rodzinie a placówką oświatową jest edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna. W procesie kształtowania u dzieci i młodych uczniów obrazu Ojczyzny oraz obowiązków względem niej ważną rolę odgrywa przybliżenie historii symboli narodowych i postaci wybitnych patriotów. Stanowią one łącznik między historią narodu, jego teraźniejszością i przyszłością.

Jan Paweł II uważał, że patriotyzm oznacza umiłowanie tego, co ojczyście; umiłowanie historii, tradycji, języka czy samego krajobrazu ojczystego. Jest to miłość, która obejmuje swym zasięgiem również działania rodaków i owoce geniuszu. Próba dla tego umiłowania staje się każde zagrożenie dobra,

¹⁰ Tamże, s. 159.

¹¹ Tamże.

jakim jest ojczyzna. [...] Ojczyzna jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli i jako taka jest też wielkim obowiązkiem¹².

O dziedzictwie historii, jako elemencie pojęcia Ojczyzny, pisze Jan Prokop, stwierdzając, że są to „duchowe szczątki przechowywane w skarbnicy narodowej, czyli dzieje w pamięci zbiorowej”. Zaznajamianiu dzieci z symbolami narodowymi powinna towarzyszyć radość, a jednocześnie poczucie powagi tematu. Symbole narodowe powinny również wzbudzać dumę u dzieci. Postawa szacunku wobec narodowych symboli była i powinna być przejawem kultury i dojrzałości obywatelskiej społeczeństwa, dlatego już w najmłodszej grupie przedszkolnej powinno kształtować się właściwy stosunek dzieci do symboli narodowych. Wychowanie patriotyczne jest tą dziedziną, której wyników w odniesieniu do dzieci nie da się zmierzyć. Jednak nauczyciel powinien być przekonany, że otworzył dziecięce serca i umysły na kraj ojczysty i ludzi w nim żyjących. Musi być pewien, że dzieci wiedzą, jakiej są narodowości. W wychowaniu patriotycznym dzieci chodzi o kształtowanie postaw emocjonalnego przywiązania do ojczystego kraju, o rozwijanie pozytywnych zachowań społecznych i cech charakteru patrioty. Nie da się budować patriotyzmu bez fundamentalnej wiedzy o przeszłości własnej ojczyzny. Wspólne przeżywanie świąt narodowych i lokalnych, opieka nad miejscami pamięci narodowej, uczestnictwo w programach i konkursach o charakterze patriotycznym, wycieczki historyczno-krajoznawcze, śpiew pieśni patriotycznych integrują i ukazują młodziemu współczesne oblicze patriotyzmu. Już w grupie najmłodszych dzieci można budzić przywiązanie do ojczyzny, do swego miasta, uczyć dostrzegać jego piękno, słowem kształtować uczucia, z których po latach zrodzić się może prawdziwy patriotyzm¹³.

Dla ucznia na progu edukacji ważne jest rozwijanie tej dziecięcej ciekawości, ale już w sposób poważniejszy. Oczywiście nadal odbywa się to w formie zabawy i działań przynoszących radość, ale ma już charakter nauki. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także szacunku dla innych kultur i tradycji.

¹² Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005, s. 71-72.

¹³ J. Prokop, *Universum polskie: literatura, wyobrażenia zbiorowa, mity polityczne*, Kraków 1993, s. 25.

W podstawie programowej edukacji wczesnoszkolnej znajdują nauczyciele następujące uzasadnienie:

Nauka jest bardziej skuteczna wtedy, gdy dziecko samodzielnie zdobywa wiedzę. Sprzyja temu stawianie go w sytuacjach zadaniowych na miarę jego możliwości, potrzeb i zainteresowań, a także formułowanie hipotez i ich weryfikowanie. Bardzo istotne jest rozwiązywanie problemów we współpracy z rówieśnikami, bowiem w społeczeństwie XXI wieku nie jest możliwe osiąganie sukcesu bez współdziałania z innymi. W tak organizowanym procesie uczenia się niezwykle istotną rolę pełni profesjonalnie wspierający nauczyciel, który jest przewodnikiem dziecka po świecie wiedzy¹⁴.

Zgodnie z założeniami konstruktywizmu, nauczanie przez rozwiązywanie problemów pozwala najlepiej przygotować dzieci do aktywnego i odpowiedzialnego uczestnictwa we współczesnym społeczeństwie. Nauczyciel jest w istocie reżyserem, który kreuje i współkreuje warunki osiągania celów z zakresu wychowania dla pokoju, dla bezpieczeństwa ogólnego, dla życia w zgodzie i pokojowego rozstrzygania konfliktów.

Uczeń, jako absolwent edukacji wczesnoszkolnej:

- jest tolerancyjny wobec osób innej narodowości, tradycji kulturowej itp.; wie, że wszyscy ludzie mają równe prawa;
- zna najbliższą okolicę, jej ważniejsze obiekty, tradycje; potrafi wymienić status administracyjny swojej miejscowości (wieś, miasto); wie, w jakim regionie mieszka; uczestniczy w wydarzeniach organizowanych przez lokalną społeczność;
- wie, jakiej jest narodowości; wie, że mieszka w Polsce, a Polska znajduje się w Europie; zna symbole narodowe (barwy, godło, hymn narodowy) i najważniejsze wydarzenia historyczne; orientuje się w tym, że są ludzie szczególnie zasłużeni dla miejscowości, w której mieszka, dla Polski i świata; rozpoznaje flagę i hymn Unii Europejskiej.

Treści ważne dla edukacji patriotycznej i europejskiej są zawarte w podstawach programowych; zwłaszcza w tej, która obowiązuje od 1 września 2017

¹⁴ Podstawa programowa edukacji wczesnoszkolnej z dnia 14 lutego 2017 r., Dz.U. 2017, poz. 356.

roku. Wychowanie dla bezpieczeństwa oraz pokoju ma odbywać się w poszanowaniu dla kultury, języka, symboli narodowych oraz w tolerancji dla odmienności rasowej, kulturowej i językowej.

Wychowanie dla pokoju w kontekście wielokulturowości

Uwzględnienie wielokulturowości najpierw w procesie kształcenia kandydatów do zawodu nauczyciela, a następnie w edukacji małego dziecka i młodszego ucznia, jest odpowiedzią na powstanie społeczeństw wielokulturowych oraz pedagogiczną powinnością wychowania dla pokoju. Niezwykle interesujące są prognostyczne scenariusze rozwoju międzynarodowej i transnarodowej oświaty¹⁵.

Szansą na stworzenie oświaty demokratycznej staje się edukacja międzykulturowa, oparta na odmiennej aksjologii i polityce społecznej, wynikającej z dostrzegania potrzeb oraz oczekiwań jednostek i grup¹⁶. Edukację międzykulturową definiuje się najczęściej jako „ogół wzajemnych wpływów i oddziaływań jednostek i grup, instytucji, organizacji, stowarzyszeń, związków, sprzyjających takiemu rozwojowi człowieka, by stawał się on w pełni świadomym i twórczym członkiem wspólnoty rodzinnej, lokalnej, regionalnej, wyznaniowej, narodowej, kontynentalnej, kulturowej i globalnej – planetarnej oraz był zdolny do aktywnej samorealizacji, niepowtarzalnej i trwałej tożsamości i odrębności¹⁷.” Jak zauważa Jerzy Nikitorowicz, poszukiwanie modelu (modeli) współczesnej pedagogiki międzykulturowej, opartej na paradygmacie „współistnienia”, staje się ciągle aktualnym i trudnym wyzwaniem edukacyjnym¹⁸.

Wasył Kremień nie bez powodu do jednego z rozdziałów *Filozofii edukacji* dał następujące motto, autorstwa W. Tołstycha: „Jądem pojęcia

¹⁵ N. Awszeniuk, *Prognostyczne scenariusze rozwoju transnarodowej wyższej oświaty na początku XXI stulecia*, [w:] *Praca zbiorowa, Innowacyjność w nauce i oświacie*, Kijów-Warszawa-Chmielnicki 2013, s. 343-352.

¹⁶ E. Ogrodzka-Mazur, *Wychowanie międzykulturowe małego dziecka w opinii studentów-przyszłych nauczycieli*, [w:] *Edukacja małego dziecka. Nauczyciel – wychowawca w przedszkolu i szkole*, t. 5., E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, M. Zalewska-Bujak (red.), Kraków 2013, s. 309.

¹⁷ J. Nikitorowicz, *Wartości ethosu jako podstawa kształtowania tożsamości wielokulturowej, podłoże konfliktów kulturowych i cel edukacji międzykulturowej*, [w:] *Świat wartości i edukacja międzykulturowa*, T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur E., A. Gajdzica (red.), Cieszyń-Warszawa 2003, s. 44-45.

¹⁸ Tamże.

globalnego świata jest idea powszechnej współzależności. To jest zasadniczo nowa jakość współzależności krajów i narodów wewnątrz wspólnoty światowej”. W optyce tej sentencji przywołany autor konfrontuje *narodowo-duchowe (narodowo-kulturowe)* z *globalnie-racjonalnym (globalno-ponadnarodowym)*, podkreślając, iż to pierwsze przede wszystkim zachowuje osobowość w człowieku. Wielokulturowość nie może być współcześnie identyfikowana jako próba ujednolicania; jest to podejście błędne. W trzecim tysiącleciu w kontekście powszechnie wzrastających determinacji globalistycznych taka (duchowa – przyp. autorki), właściwość narodu uświadamiana jest jako zadanie. W jego ignorowaniu kryje się zagrożenie pozbawiania przyszłości nie tylko poszczególnych narodów, lecz również całej ludzkości¹⁹. Takie podejście jest całkowicie zasadne w czasie kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej. Przedstawiciele Ukrainy i Polski (ale nie tylko) dostrzegają wiele płaszczyzn wzajemnej wymiany myśli, traktując je także jako innowacyjne podejścia do współpracy naukowej i biznesu²⁰.

Pedagogika przyszłości, pedagogika wielokulturowości powinna odnosić się do praktyki edukacyjnej i obejmować rzeczywiście wykonywane czynności dydaktyczno-wychowawcze i opiekuńcze, mając na uwadze wartości tradycyjne; w tym narodowe. Cel ten ma szansę być uwzględniany w pracy pedagogicznej, o ile zostanie dostrzeżony przez pedagogów i zamieszczony w podstawie programowej edukacji wczesnoszkolnej, a następnie w podręcznikach i materiałach dydaktycznych dla uczniów²¹.

Celem nadrzędnym edukacji jest wychowanie patrioty, który jest świadomy własnej kultury i szanując ją, jednocześnie respektuje odmienność rasową, kulturową i językową innych. Wychowanie dla pokoju powinno być wartością nadrzędną w stosunku do indywidualnych interesów różnych grup nacisku lub określonego lobby politycznego. Z tego też powodu *wielokulturowość* staje się zagadnieniem dydaktycznym, włączonym

¹⁹ W.G. Kremień, *Filozofia edukacji*, Radom 2007, s. 146-184.

²⁰ I. Griszczenko, *Innowacyjne podejścia do współpracy, nauki, edukacji i biznesu*, [w:] *Edukacja dla przyszłości w perspektywie orientacji na rynek pracy. Debaty – szkice - refleksje polsko-ukraińskie*, R. Gerlach, R. Tomaszewska-Lipiec (red.), Bydgoszcz 2017, s. 133-143.

²¹ Zob.: T. Janicka-Panek, *Kompetencje nauczyciela w kontekście wielokulturowości w edukacji wczesnoszkolnej*, [w:] *Konceptualne zasady rozwoju oświaty dorosłych: światowe doświadczenia, ukraińskie realia i perspektywy. Zbiór artykułów naukowych*, Kijów 2018, s. 219-220.

do treści kształcenia, z uwagi na obserwowane procesy migracyjne ludności w świecie oraz w Europie.

Sadzę, że kształcenie w przyszłości stanie się bardziej narodowe niż to, które obserwujemy współcześnie. Oby stało na straży tożsamości narodowej i poszanowania odrębności, tolerancji, a jednocześnie było źródłem pokoju na świecie.

Wychowanie do pokoju i współpracy a legislacje europejskie

Fakt przynależności do Unii Europejskiej, otwarcia granic, fali emigracji i wynikającego z tego faktu „przemieszania” kulturowego, językowego, religijnego powoduje, że edukacja dzieci i uczniów dla pokoju jest wręcz nieodzowna. Szkoła, podążając za tym przekonaniem i ewidentną potrzebą, powinna stworzyć uczniowi warunki do zdobycia wiedzy na temat rozwijającego się – i czasami niebezpiecznego świata, wyposażyć ucznia w umiejętności i wartości potrzebne do odnalezienia się w otaczającej go rzeczywistości, nie zapominania o swoich korzeniach, o swojej Ojczyźnie (obowiązek służby wobec Niej).

Wymiany międzynarodowe uczniów/studentów oraz nauczycieli ułatwiają rozpoznanie sytuacji w świecie. Wpływa to na poczucie otwartości i tolerancji, które są potrzebne w coraz bardziej zróżnicowanym społeczeństwie, a obserwowane aktualnie wydarzenia polityczne w Europie oraz poza nią, dodatkowo uzasadniają to stanowisko (m.in. konflikty dotyczące stanowiska wobec uchodźców). Istotnymi kategoriami, wartymi wyjaśnienia uczniom, są różnorodne akcje humanitarne i misje oraz potrzeba ofiarności i udziału w nich.

Podsumowanie

Zadaniem nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej jest poszukiwanie i uzupełnianie niezbędnej wiedzy z zakresu wychowania dla pokoju, nie bacząc na to, że pod koniec szkoły podstawowej uczniowie będą realizować przedmiot *Edukacja dla bezpieczeństwa*. Konieczne jest dokonanie wyboru odpowiedniego programu nauczania²², dzięki któremu nauczyciel ma szansę

²² T. Janicka-Panek, *Program edukacji wczesnoszkolnej. Elementarz Odkrywców*, Warszawa 2017.

organizować uczenie się, respektując uwarunkowania społeczne i państwowe, wdrażając młodszych uczniów do odpowiedzialności za bezpieczeństwo własne i innych. Nie dziwi fakt, że młodszy uczniowie poznają zasady funkcjonowania służb mundurowych, odbywają wycieczki do miejscowej jednostki straży pożarnej, policji, centrum zarządzania kryzysowego, gminy lub starostwa, potem snują marzenia o zawodzie strażaka, policjanta lub żołnierza.

Retrospektywna analiza treści nauczania i wychowania uprawnia do wniosku, że brakuje równowagi między treściami kształcenia, odnoszącymi się do historii kraju i tymi, których funkcją jest przygotowywanie ku przyszłości, także na wypadek ewentualnych zagrożeń i konfliktów wojennych²³. Wynik niezadowolający dotyczy właśnie tych drugich treści. Brakuje zagadnień, omawianych chociażby profilaktycznie, takich jak wojna i przemoc oraz skutki polityki prowadzonej środkami przemocy, o co apeluje Romuald Kalinowski²⁴.

Wychowanie dla bezpieczeństwa jest ważnym zadaniem współczesności. Rozumiane jest przez specjalistów²⁵ jako intencjonalne wpływanie na dążenie do trwania, przetrwania i rozwoju oraz zwiększanie szansy na doskonalenie życia indywidualnego i społecznego, dzięki naturalnej aktywności (wojennej i pokojowej), modelowanej uniwersalnymi wartościami: prawdą, dobrem, pięknem i sprawiedliwością, wiarą, nadzieją i miłością. Wychowanie dla bezpieczeństwa jest sposobieniem ludzi do walki (wojny) i pracy (pokoju), aby doskonalić lub stabilizować ich życie. Tym ideom zawdzięczamy wychowanie obronne, którego celem jest przygotowywanie młodzieży szkolnej i akademickiej do obrony własnego kraju oraz do zapewnienia jej odpowiedniego rozwoju fizycznego i moralnego, w przypadku zagrożenia niepodległości oraz do odparcia wszelkiej napaści na jego terytorium. Istotne znaczenie mają wszelkie działania z zakresu ochrony ludności i obrony cywilnej.

²³ R. Kalinowski, *Teoria i praktyka obrony cywilnej*, [w:] *Badanie-Dojrzwienie-Rozwój (na drodze do doktoratu). Eksperyment i obserwacja w badaniach pedagogicznych*, Szlosek F. (red.), Warszawa-Radom 2007; R. Kalinowski, *Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy*, [w:] *Nauka – Edukacja – Wychowanie*, T. Zacharuk, N. Nyczkało, J. Kunikowski (red.), Siedlce 2011.

²⁴ Tamże.

²⁵ J. Kunikowski, *Słownik...*, dz. cyt., s. 101.

Bibliografia

Awszeniuk N., *Prognostyczne scenariusze rozwoju transnarodowej wyższej oświaty na początku XXI stulecia*, [w:] *Praca zbiorowa, Innowacyjność w nauce i oświacie*, Kijów-Warszawa-Chmielnicki 2013.

Bednarek S. (red.), *Edukacja europejska w zreformowanej szkole*, Wrocław 2000.

Braun M, Popiel A., *Uczeń i szkoła w edukacji europejskiej. Materiały pomocnicze w zakresie edukacji europejskiej dla nauczycieli i uczniów szkół podstawowych*, Toruń 2005.

Dąbrowska M., *Karta praw podstawowych Unii Europejskiej. „EuroPomerania”*, Wydanie specjalne, 2000.

Domagała J. (red.), *Przewodnik. Podróże po krajach Unii Europejskiej; program, scenariusze zajęć, inscenizacje*, Toruń 2005.

Griszchenko I., *Innowacyjne podejścia do współpracy, nauki, edukacji i biznesu*, [w:] *Edukacja dla przyszłości w perspektywie orientacji na rynek pracy. Debaty – szkice – refleksje polsko-ukraińskie*, Gerlach R., Tomaszewska-Lipiec R. (red.), Bydgoszcz 2017.

Guz-Vetter M., *Tematyka europejska w szkołach*, „Europa”, nr 5, 1998.

Jan Paweł II, *Orędzie*, 1.01.1982.

Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005.

Janicka-Panek T., *Edukacja patriotyczna i europejska zadaniem współczesnego pedagoga*, „Pedagogika i Psychologia” Naukowy Zbiór Mukaczewskiego Państwowego Uniwersytetu, Zeszyt 1 (5), 2017.

Janicka-Panek T., *Kompetencje nauczyciela w kontekście wielokulturowości w edukacji wczesnoszkolnej*, [w:] *Konceptualne zasady rozwoju oświaty dorosłych: światowe doświadczenia, ukraińskie realia i perspektywy. Zbiór artykułów naukowych*, Kijów 2018.

Janicka-Panek T., *Program edukacji wczesnoszkolnej. Elementarz Odkrywców*, Warszawa 2017.

Kalinowski R., *Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy*, [w:] *Nauka – Edukacja – Wychowanie*, Zacharuk T., Nyczkało N., Kunikowski J. (red.), Siedlce 2011.

Kalinowski R., *Teoria i praktyka obrony cywilnej*, [w:] *Badanie-Dojrzwienie-Rozwój (na drodze do doktoratu). Eksperyment i obserwacja w badaniach pedagogicznych*, Szłosek F. (red.), Warszawa-Radom 2007.

Kunikowski J., *Leksykon Pokoju*, Warszawa 1987.

Kunikowski J., *Słownik terminów wiedzy i edukacji dla bezpieczeństwa*, Siedlce 2015.

Ogrodzka-Mazur E., *Wychowanie międzykulturowe małego dziecka w opinii studentów-przyszłych nauczycieli*, [w:] *Edukacja małego dziecka. Nauczyciel – wychowawca w przedszkolu i szkole*, Ogrodzka-Mazur E., Szuścik U., Zalewska-Bujak M. (red.), t. 5., Kraków 2013.

Prokop J., *Universum polskie: literatura, wyobrażenia zbiorowa, mity polityczne*, Kraków 1993.

Rosa R., *Współczesne determinanty wychowania patriotyczno-obronnego*, [w:] *Wychowanie patriotyczno-obronne. Tradycje i współczesność*, Kalinowski R., Kunikowski J., Wyszczelski L. (red.), Siedlce 2004.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. 2017, poz. 356.

Śliwerski B., *Teoretyczne podstawy wiedzy o kształtowaniu postaw patriotycznych*, [w:] *Edukacja Zawodowa i Ustawiczna*; „Polsko-Ukraiński Rocznik Naukowy”, nr 2, Warszawa 2017.